

Urszula Markowska-Przybyła

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

TENDENCJE DO ZMIAN PRZESTRZENNYCH DYSPROPORCJI ROZWOJOWYCH W WYBRANYCH REGIONACH POLSKI W LATACH 1999-2002

1. Wstęp

Badania nad spójnością przestrzenną obszaru, procesami konwergencji i dywergencji są w ostatnich latach dość „popularne”, głównie ze względu na procesy integracji i badania nad skutecznością oddziaływania funduszy strukturalnych. Analizy dotyczą zazwyczaj różnic międzyregionalnych wewnątrz krajowych i międzynarodowych. Podobnie niniejsze opracowanie dotyczyć będzie tego zagadnienia, jednak przedmiotem badań będą różnice wewnątrzregionalne. Celem opracowania jest wskazanie istniejących różnic wewnątrzregionalnych w wybranych polskich regionach, na obszarze których zlokalizowane są największe aglomeracje, zdiagnozowanie zmian w układzie dynamicznym, a także wskazanie na czynniki determinujące ten stan rzeczy. Powodem podjęcia tego tematu były wcześniejsze badania autorki nad konkurencyjnością polskich metropolii i konkurencyjnością polskich regionów [Markowska-Przybyła 2005]. Podjęte badania wskazują na występowanie procesów zmniejszania się dysproporcji rozwojowych w regionach, na terenie których znajdują się największe ośrodki miejskie, zwane metropoliami.

2. Metropolizacja przestrzeni – wyzwanie dla polityki przestrzennej

Wyrazem zachodzących współcześnie procesów globalizacji jest metropolizacja przestrzeni. Metropolizacja według B. Jałowickiego [Jałowicki 1999, s. 29] to: „ostatnia faza urbanizacji, polegająca na przekształcaniu się przestrzeni miejskich i zmianie

relacji między miastem centralnym i jego bezpośrednim zapleczem oraz nieciągłym sposobie użytkowania przestrzeni zurbanizowanych. Objawia się osłabieniem lub zerwaniem związków gospodarczych miasta z jego regionalnym zapleczem i zastąpieniem ich kontaktami z innymi metropoliami w skali kontynentalnej lub światowej”. Wybrane metropolie mogą rozwijać się samodzielnie, są w coraz mniejszym stopniu związane z najbliższym otoczeniem (w sensie geograficznym), natomiast rośnie ich związek z innymi centrami [Grosse 2001, s. 61-62]. Zwraca się w związku z tym uwagę na zmianę organizacji przestrzeni ze strefowej na sieciową (węzłami sieci są metropolie i wielkie miasta), gdzie relacje między węzłami sieci są ważniejsze niż z sąsiednim obszarem [Jałowicki 2001, s. 27]. Na tym polu rodzi się wiele problemów związanych ze wzrostem zróżnicowania między dynamicznie rozwijającymi się węzłami sieci a otaczającymi je regionami, co przyspiesza procesy polaryzacji przestrzeni. Polaryzacja przestrzeni determinuje zadania podmiotów polityki gospodarczej, szczególnie w ramach polityki przestrzennej oraz polityki regionalnej. W *Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju* [Koncepcja przestrzennego ... 2001, s. 533] uznano, że polaryzacja przestrzeni jest nieuchronnym procesem wynikającym z dążenia do poprawy efektywności, ale niezbywalnym zadaniem państwa jest dążenie do realizacji zasady równych szans. We *Wstępnym projekcie „Narodowej strategii rozwoju regionalnego na lata 2007-2013”* [Wstępny projekt... 2005, s. 4] za najważniejsze problemy regionalne Polski uznano: polaryzację polskiej przestrzeni, zachodzącą przez cały okres powojenny, a pogłębianą po 1989 r., ale także niedorozwój funkcji metropolitalnych dużych miast Polski, przy jednoczesnym osłabieniu więzi między wielkim miastem a jego regionalnym zapleczem. W Polsce wskazuje się na trzy zasadnicze grupy przyczyn zróżnicowań ekonomicznych, z których pierwsza dotyczy podziału między aglomeracjami a resztą kraju [Założenia narodowej..., 2004, s. 16]. We *Wstępnym projekcie NSRR* uznano, że szczególnie silne procesy metropolizacji zachodzą w krajach postsocjalistycznych, w tym w Polsce, że rozwój metropolii po 1990 r. był szczególnie szybki oraz że ich pozycja w strukturach regionalnych została w największym stopniu wzmocniona.

Polaryzacja przestrzeni jest szczególnie widoczna w Unii Europejskiej. W 1994 r. ministrowie odpowiedzialni za planowanie przestrzenne uzgodnili trzy wskazówki dotyczące rozwoju przestrzennego Unii Europejskiej. Pierwsza z nich odnosiła się do policentrycznego rozwoju obszarów miejskich i nowych relacji pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi. Natomiast w *Trzecim raporcie na temat spójności społeczno-gospodarczej UE* [Nowe partnerstwo... 2004, s. 27] za największe problemy spójności przestrzennej uznano wysoki stopień koncentracji działalności gospodarczej i ludności w obszarze centralnym, zwanym „układem pentagonalnym”, oraz ciągle utrzymywanie się wyraźnych różnic, dzielących obszary miejskich metropolii i pozostałą część kraju, co stanowi szczególną cechę krajów akcesyjnych.

3. Wyniki badań

Często podkreślane problemy polaryzacji, wzmacniane współcześnie metropolizacją, skłoniły autorkę do podjęcia badań nad wewnątrzregionalnymi różnicami rozwoju. Badania dotyczyły sześciu regionów, tzn. województw: mazowieckiego, wielkopolskiego, pomorskiego, łódzkiego, dolnośląskiego i małopolskiego¹. W cytowanej pracy zbadano dynamikę realnego PKB w latach 1999-2002 w wymienionych regionach oraz w stolicach tych regionów. Wyniki badań były dość zaskakujące; po pierwsze, wbrew oczekiwaniom, opartym na powszechnych twierdzeniach o procesach metropolizacji przestrzeni i powstawaniu „archipelagów” rozwoju, okazało się, że we wszystkich analizowanych metropoliach wystąpił znacznie mniejszy wzrost realnego PKB *per capita* niż w odpowiadających tym metropoliom regionach. Po drugie, znaczna część regionów, uznawanych za najbardziej dynamiczne regiony kraju, z silnymi centrami rozwoju nie osiągnęła nawet wzrostu PKB *per capita* na średnim krajowym poziomie (8,47%), np.: małopolskie, wielkopolskie, pomorskie. Ponadto w większości badanych województw (oprócz mazowieckiego i dolnośląskiego) zmalała także wartość PKB *per capita* w regionie, wyrażona jako % PKB *per capita* średniej krajowej².

Logicznym następstwem, a zarazem i kolejnym krokiem, stało się zbadanie relatywnej³ zmiany PKB *per capita* w pozostałych podregionach analizowanych województw⁴. Okazało się, że w większości tych podregionów⁵ odnotowano poprawę wspomnianego miernika. Poprawa miała miejsce w dwunastu (z siedemnastu) podregionach, tj. we wszystkich podregionach województw dolnośląskiego, łódzkiego i pomorskiego (oprócz Wrocławia, Łodzi i Trójmiasta); z kolei w województwach mazowieckim i małopolskim jeden z podregionów wykazał pogorszenie sytuacji (prócz Warszawy i Krakowa), a w woj. wielkopolskim tylko jeden z pięciu podregionów wykazał poprawę. Pozwala to stwierdzić, że w zdecydowanej większości przypadków relatywne pogorszenie się sytuacji badanych regionów jest związane z relatywnym pogorszeniem się sytuacji ich metropolii.

Na tej podstawie wysunięto tezę, że w badanym okresie obniżyła się pozycja regionów, na terenie których położone są duże ośrodki (tylko województwa dolnośląskie i mazowieckie poprawiły swoją względną pozycję), oraz pozycja metropolii. Oznacza to

¹ W układzie dynamicznym możliwe było zbadanie jedynie sześciu województw, gdyż w woj. śląskim, a zwłaszcza w podregionie centralnym śląskim, zostały zmienione granice administracyjne.

² Jest to dość ważna informacja z tego względu, że począwszy od danych za 2000 r., w ramach wprowadzania standardów międzynarodowych GUS wprowadził zmiany metodologiczne w rachunkach narodowych, co spowodowało, że dane dotyczące PKB wyrażone w wartościach bezwzględnych, za 2001 r. są nieporównywalne z danymi sprzed 2000 r. W 2000 r. podawane są dwa warianty, a różnice danych względnych (odniesionych właśnie do średniej krajowej) między tymi wariantami są minimalne [Wójcik 2001, s. 74].

³ Czyli zmiany PKB *per capita* podregionu wyrażone w % średniej krajowej w okresie 1999-2002.

⁴ Chodzi tu o podregiony województw: dolnośląskiego, mazowieckiego, łódzkiego, małopolskiego, pomorskiego i wielkopolskiego; woj. śląskie wykluczono ze względu na zmiany podziału terytorialnego.

⁵ Ale bez analizowanych wcześniej metropolii.

zmniejszanie się dysproporcji rozwojowych, mniejsze zróżnicowania przestrzenne, z jednoczesnym wzrostem PKB w wymiarze bezwzględny.

Przedstawione wyniki badań skłoniły autorkę do kontynuowania badań nad tym tematem w celu wyjaśnienia przyczyn tego stanu.

4. Analiza czynników wpływających na poziom PKB *per capita* oraz ich zmian

Podobnie jak w szóstym okresowym raporcie nt. sytuacji ekonomicznej regionów [*Sixth Periodic...* 1999], zanalizowano czynniki wpływające na poziom PKB *per capita* w regionach, które były przedmiotem badań, według wzoru:

$$\frac{\text{PKB}}{\text{liczba ludności}} = \frac{\text{PKB}}{\text{liczba pracujących}} \times \frac{\text{liczba pracujących}}{\text{ludność w wieku produkcyjnym}} \times \frac{\text{ludność w wieku produkcyjnym}}{\text{liczba ludności}}$$

Zgodnie z tym wzorem o PKB *per capita* decydują wydajność pracy, poziom zatrudnienia oraz udział osób będących w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności. Dane te zestawiono w tabeli 1 (wydajność pracy została wyrażona w % średniej krajowej w celu uzyskania większej przejrzystości).

Najmniejsze znaczenie dla kształtowania się poziomu i dynamiki PKB *per capita* ma trzeci z wymienionych czynników, obrazujący strukturę wiekową ludności⁶. Natomiast bardzo dużą korelację z poziomem PKB na 1 mieszkańca wykazują dwa pozostałe czynniki. W 1999 r. współczynnik korelacji między PKB *per capita* a wydajnością pracy wynosił 0,85, a w 2002 r. – 0,82, między zaś PKB *per capita* a wskaźnikiem zatrudnienia odpowiednio: 0,97 i 0,98, co oznacza bardzo dużą korelację dodatnią.

Zmiany w kształtowaniu się poszczególnych czynników przedstawiono w tabeli 2 i na rys. 1. W każdym z badanych regionów i metropolii odnotowano w latach 1999-2002 wzrost wydajności pracy, a także spadek wskaźnika zatrudnienia.

Współczynnik korelacji pomiędzy stopą wzrostu wydajności pracy w okresie 1999-2002 a poziomem tej wydajności w 1999 r. wynosi –0,49, co oznacza średnią korelację ujemną. Można stwierdzić, że jest to naturalne zjawisko, charakterystyczne także dla innych gospodarek.

Zależności pomiędzy wydajnością pracy, PKB i zatrudnieniem były przedmiotem badań T. Tokarskiego i P. Gajewskiego [Tokarski, Gajewski 2002]. Autorzy ci przeanalizowali opisane zależności w krajach OECD w latach 1970-1997. Zgodnie z tymi badaniami otrzymano podobne wyniki. Współczynnik korelacji pomiędzy rocznymi stopami wzrostu wydajności pracy a poziomem wydajności w okresie $t - 1$ w 22 krajach OECD wyniósł –0,593. Doszli oni do wniosku, iż poziom wydajności pracy w okresie poprzedzającym w sposób istotny statystycznie determinował tempo wzrostu wydajności w

⁶ Współczynnik zmienności obliczony dla wymienionych jednostek przestrzennych w obu analizowanych okresach wynosi zaledwie 0,3.

okresie badanym. 1% wzrost poziomu wydajności pracy w okresie poprzednim obniżał tempo wzrostu owej zmiennej o 2,3-3,0 pkt procentowego w całej próbie badawczej. Jest to więc oddziaływanie efektu konwergencji.

Tabela 1. Czynniki wpływające na poziom PKB *per capita* w regionach Polski w latach 1999-2002

Nazwa jednostki	PKB <i>per capita</i>		PKB / liczba pracujących (w % średniej krajowej)		Liczba pracujących / liczba ludności w wieku produkcyjnym		Liczba ludności w wieku produkcyjnym / liczba ludności	
	1999	2002	1999	2002	1999	2002	1999	2002
Polska	18 835,63	20 430,69	100,00	100,00	0,38	0,32	0,61	0,62
Dolnośląskie	19 280,52	21 210,79	99,89	101,93	0,38	0,32	0,62	0,64
– Wrocław	30 616,76	31 787,97	107,85	108,39	0,53	0,43	0,65	0,67
Łódzkie	17 130,29	18 463,46	97,20	94,96	0,36	0,31	0,61	0,62
– Łódź	24 674,37	25 272,45	104,74	97,62	0,45	0,39	0,64	0,65
Małopolskie	16 911,80	17 738,15	95,68	94,69	0,36	0,30	0,60	0,61
– Kraków	32 318,38	32 627,12	98,90	98,63	0,60	0,48	0,66	0,68
Mazowieckie	28 175,17	31 193,95	125,39	123,48	0,45	0,40	0,60	0,62
– Warszawa	57 630,96	59 752,30	142,48	132,82	0,78	0,68	0,63	0,65
Pomorskie	19 129,26	20 399,81	100,69	99,59	0,38	0,32	0,61	0,63
– Trójmiasto	29 224,66	29 747,58	108,11	103,48	0,51	0,43	0,64	0,66
Śląskie	20 833,76	22 644,39	95,37	94,38	0,42	0,37	0,63	0,64
– centralny śląski	24 568,08	24 533,77	97,01	95,40	0,48	0,39	0,64	0,65
Wielkopolskie	19 852,48	21 101,59	98,35	94,15	0,41	0,35	0,61	0,63
– Poznań	39 954,80	42 060,94	111,85	106,42	0,67	0,57	0,66	0,68

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych: GUS [„Rocznik Statystyczny...” 2001, 2004]; Banku Danych Regionalnych, a także podstawowych informacji o stanie gospodarki [www.stat.gov.pl].

Największy spadek wskaźnika zatrudnienia nastąpił w Krakowie (–21%), Wrocławiu (–18,9%), najmniejszy zaś w woj. mazowieckim (–12,11%) i w Warszawie (–13,23%). Natomiast największy wzrost wydajności pracy odnotowano w woj. dolnośląskim (+26,61%) i Wrocławiu (+24,7%), najmniejszy zaś w Łodzi (+15,64%) i Warszawie (+15,67%). Widoczna jest średnia ujemna korelacja pomiędzy zmianą wydajności pracy w okresie 1999-2002 a zmianą wskaźnika zatrudnienia (–0,5).

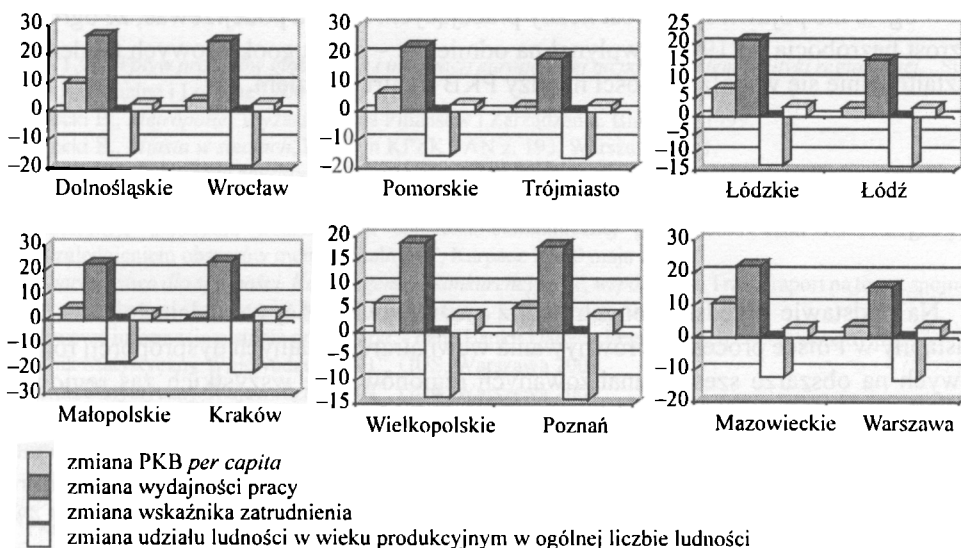
W poszczególnych regionach oraz ich metropoliach zmiany czynników kształtowały się w sposób przedstawiony na rys. 1.

Tabela 2. Zmiana wartości czynników wpływające na poziom PKB *per capita* w regionach Polski w latach 1999-2002

Nazwa jednostki	PKB <i>per capita</i>	PKB / liczba pracujących	Liczba pracujących / liczba ludności w wieku produkcyjnym	Ludność w wieku produkcyjnym / ludność ogółem
Polska	8,47	24,08	-14,87	2,68
Dolnośląskie	10,01	26,61	-15,32	2,60
– Wrocław	3,83	24,70	-18,90	2,66
Łódzkie	7,78	21,22	-13,43	2,70
– Łódź	2,42	15,64	-13,65	2,57
Małopolskie	4,89	22,80	-16,90	2,78
– Kraków	0,96	23,74	-21,00	3,27
Mazowieckie	10,71	22,19	-12,11	3,09
– Warszawa	3,68	15,67	-13,23	3,31
Pomorskie	6,64	22,73	-15,25	2,53
– Trójmiasto	1,79	18,76	-16,21	2,29
Wielkopolskie	6,29	18,78	-13,53	3,49
– Poznań	5,27	18,06	-13,91	3,57

Uwaga: w analizach o charakterze dynamicznym nie ujęto woj. śląskiego i podregionu centralnego śląskiego, ze względu na zmianę granic administracyjnych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych: GUS [„Rocznik Statystyczny...” 2001, 2004]; Banku Danych Regionalnych, a także informacji o stanie gospodarki [www.stat.gov.pl].

Rys. 1. Zmiany PKB *per capita* oraz czynników go kształtujących w latach 1999-2002

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

W omawianym okresie nastąpił, zgodnie tendencją ogólnokrajową, spadek wskaźnika zatrudnienia z 0,38 w 1999 r. do 0,32 w 2002 r. Jest jednak charakterystyczne, że w każdym z analizowanych regionów spadek wskaźnika zatrudnienia był większy w metropolii niż w regionie ogółem. Wydajność pracy zazwyczaj rosła szybciej w regionie niż w centrum (oprócz woj. małopolskiego). Łącznie te dwa czynniki przyczyniły się do wolniejszego relatywnie wzrostu PKB *per capita* w metropoliach niż w regionie ogółem. Spadek wskaźnika zatrudnienia był skutkiem z jednej strony wzrostu liczby ludności w wieku produkcyjnym w tym okresie (średnio w Polsce o 1,56%, w Warszawie o 8,06%, Krakowie o 5,96%, Poznaniu o 4,14%), z drugiej zaś spadku liczby pracujących (średnio w Polsce o 13,54%, w Krakowie o 16,29%, Wrocławiu o 16,15%). Od 1999 r. nastąpił wzrost nowej fali bezrobocia po okresie 1994-1998, kiedy to liczba bezrobotnych spadała. Jest charakterystyczne, że od 1999 r., największy wzrost liczby bezrobotnych nastąpił w województwach będących siedzibami dużych aglomeracji miejskich (śląskie, wielkopolskie, małopolskie, mazowieckie).

O ile zależności dotyczące kształtowania się wydajności pracy są zgodne z analizami długookresowymi dotyczącymi większej próby badawczej, o tyle zależności pomiędzy PKB *per capita* a zatrudnieniem kształtują się odmiennie, choć można odnaleźć pewne cechy wspólne. Współczynnik korelacji między stopą wzrostu PKB a stopą wzrostu liczby pracujących wynosił (według Tokarskiego i Gajewskiego) 0,484. W Polsce w okresie 1999-2002 współczynnik ten w analizowanych jednostkach przestrzennych wyniósł 0,27 (bez woj. śląskiego i podregionu centralnego śląskiego). W badaniach Tokarskiego i Gajewskiego wzrost liczby pracujących, pojawiający się przy pewnym dodatnim wzroście PKB, był ogólnie niższy niż wzrost PKB, natomiast w Polsce w badanym okresie w ogóle nie pojawił się wzrost liczby pracujących. Można podejrzewać, że ogromny wzrost bezrobocia od 1999 r. wpłynął na odmiennie – od długookresowych tendencji – kształtowanie się współzależności między PKB a zatrudnieniem.

5. Zakończenie

Na podstawie przedstawionych analiz można stwierdzić, że w latach 1999-2002 nastąpiły w Polsce procesy wyrównywania wewnątrzregionalnych dysproporcji rozwojowych na obszarze sześciu analizowanych regionów. We wszystkich zaś regionach wzrost gospodarczy podregionów otaczających ściśle centrum był szybszy niż w samych metropoliach. Uśredniony wzrost PKB *per capita* w analizowanych 6 regionach wyniósł 7,72%, podczas gdy PKB na mieszkańca w 6 metropoliach wzrósł w tym okresie średnio o niespełna 3%. Średni wzrost wydajności pracy w regionach wyniósł 22,4%, podczas gdy w metropoliach był średnio o prawie 3 pkt procentowe niższy. Również spadek wartości wskaźnika zatrudnienia w regionie ogółem był mniejszy (średnio o 1,7 pkt procentowego) niż w jego centrum (metropolii).

*Względna zmiana oznacza w tym wypadku wyrażoną w pkt procentowych zmianę wartości PKB *per capita* jako % średniej krajowej.

Rys. 2. Względna* zmiana PKB *per capita* w wybranych podregionach w latach 1999-2002

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Literatura

- Grosse T.G., *Wpływ procesów globalnych i integracji europejskiej na polski system polityki regionalnej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2001 nr 1.
- Jałowiecki B., *Metropolie*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Białystok 1999.
- Jałowiecki B., *Miasta w sieciach*, Biuletyn KPZK PAN z. 193, Warszawa 2001.
- Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju*, MP 2001 nr 26, poz. 432.
- Markowska-Przybyła U., *Konkurencyjność polskich metropolii a konkurencyjność regionów*, Materiały na konferencję „Kierunki transformacji społeczno-ekonomicznej przestrzeni Polski ze szczególnym uwzględnieniem obszarów metropolitalnych”, Karpacz 18-20 maja 2005.
- Nowe partnerstwo dla spójności. Konwergencja, konkurencyjność, współpraca*, Trzeci raport na temat spójności gospodarczej i społecznej, Komisja Europejska, Luksemburg 2004.
- Podstawowe informacje o stanie gospodarki – dane Banku Danych Regionalnych (www.stat.gov.pl).
- „Rocznik Statystyczny Województw 2001”, GUS, Warszawa 2001.
- „Rocznik Statystyczny Województw 2004”, GUS, Warszawa 2004.
- Sixth Periodic Report on Social and Economic Situation Regions in EU*, Komisja Europejska, Luksemburg 1999.
- Tokarski T., Gajewski P., *Zależności między wydajnością pracy i zatrudnieniem w krajach OECD*, „Wiadomości Statystyczne” 2002 nr 8.
- Wstępny projekt „Narodowej strategii rozwoju regionalnego na lata 2007-2013”*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa 2005.
- Wójcik P., *Konwergencja regionów Polski w latach 1990-2001*, „Gospodarka Narodowa” 2001 nr 11-12.
- Założenia narodowej strategii rozwoju regionalnego na lata 2007-2013*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa 2004.

DIRECTIONS OF CHANGES OF SPATIAL DEVELOPMENT DISPARITIES IN SELECTED POLISH REGIONS BETWEEN 1999-2002

Summary

The processes of globalization and metropolization strengthen natural tendencies of space polarization. Inter- and intraregional development disparities are important challenge of the economic policy especially to regional and spatial policy. The aim of the paper is to analyze intraregional disparity using the example of selected Polish regions and particularly directions of changes of these disparities between 1999-2002.